

**MEF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI GÜVENLİK
VE
STRATEJİ ÇALIŞMALARI BÖLÜMÜ**

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Uluslararası Güvenlik ve Strateji – II

Modern Türkiye’de Sufi İslam’ın Aşırıılık ve Laiklik Karşısındaki Rolü

Murat Gezici

321704006

Prof. Dr. Mustafa Kibarođlu

GİRİŞ

11 Eylül terör saldırılarının sonrasında ulusal ve uluslararası gündemde öne çıkan temel sorulardan birisi şu olmuştur: İslam, Batı dünyası ile uyumlu olabilir mi? Bir tarafta Batı dünyasının çeşitli noktalarını hedef alan ve çoğu kez 'İslami' etiketi ile tanımlanan terör saldırıları, artan Müslüman göçmen sayısına paralel bir şekilde Müslüman öznelere Batı kamusal alanında dillendirdiği hak talepleri, İslam ile ilgili ciddi bir sorgulamanın başlamasına neden olmuş; İslam'dan kuşku duyan pek çok Batılı'nın İslam ile ilgili duyduğu kaygıyı artırmıştır. Bundan dolayı İslam çoğunlukla tek bir yoruma indirgenirken yekpare bir bütün olarak konumlandırılmıştır. Buna karşın İslam dünyasında Batı'da artan İslam karşıtlığına karşı büyük bir tepki doğmuş; bu durum kaçınılmaz bir şekilde Batı karşıtlığının yükselmesine sebep olurken, Batı dünyasının tek ve monolitik bir bütün olarak kurgulanması sürecini hızlandırmıştır. Böylesi karşıtlıkların yükselişe geçtiği bir zamanda İslam, ulusal ve uluslararası alanda en tartışmalı meselelerden biri haline gelmiştir.

Aslında İslam tarihi de uzunca bir süre büyük bir ikileme sahne olmuştur. İslam'ın kutsal metni Kuran'ı okuma yöntemine dayalı olarak bir tarafta kuralları öne çıkaran, şeriati önceleyen *zahiri*, *Ortodoks*, *geleneksel İslam* gelişip zemin kazanmış, diğer yanda ise kalbi vurgulayan, Tanrı'ya ulaşmak için çok çeşitli yollar olabileceğini savunan ve zaman içinde felsefi bir kültür geliştiren mistiklerin yolunu işaret eden *sufi İslam* ortaya çıkmıştır. İkisi arasında sürekli bir şekilde çatışmaya şahit olan İslam dünyası bu çatışmalı zeminde uzun bir zaman boyunca ilkinin hâkimiyetini deneyimlemiş; sufi kültür ve bu kültürün temsilcileri Ortodoksların baskısına maruz kalmışlardır. Geniş ve zengin bir sufi mirasa sahip olan Osmanlı İmparatorluğu da İslam dünyasının bir mikro örneği olarak sözü edilen çatışmalara ev sahipliği yapmış; Ortodoks İslam'ın Şeyhülislamlık kurumunun fetva verme geleneği ile sufiler birtakım baskılara ve yasaklara uğramışlardır.

Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte, modernleşme ve laikleşme sürecinin ilk devresi de sözü edilen çatışmalı zemini kendisine miras almıştır. Özellikle geç modern Türkiye'de siyasal ve ideolojik bir niteliğe bürünen İslam'ın baskın yorumu Ortodoks, zahiri, kitabi, yerleşik İslami kültürden beslenmiştir. Bununla birlikte modern Türkiye'de İslam ve Müslüman kimliği çoğunlukla tek tip biçimde kurgulanmış; alternatif İslami yorumlar ve Müslümanlıklar ihmal edilmiştir. Bundan dolayı laikleşme ve demokratikleşme sürecini hala daha deneyimleyen Türkiye'de İslam ve bu

unsurlar arasında süregiden tartışmalar, çoğu kez bu baskın yorum ve kimlik çerçevesinde şekillenmiştir.

Bu çalışma modern Türkiye’de din ve laiklik, dindarlık ve demokrasi, aşırıçılık ve hoşgörü kültürü arasındaki ilişkiyi sufizm üzerinden ele alacaktır. Bu çerçevede çalışmada: 1. “Sufi İslam, laiklik ve demokrasi bakımından Müslüman dünyaya bir ‘model’ olarak sunulan Türkiye’nin kendi özel deneyiminde, İslam-laiklik-demokrasi arasında uzlaştırıcı bir işlev görebilir mi?” Ve 2. “Sufi İslam Modern Türkiye’de ki radikal, aşırıçı, laiklik karşıtı hareketlerin dönüşümünde ‘içeriden’ gelişen bir olgu olarak önemli açılımlar sağlayabilir mi?” şeklindeki iki ana soruya yanıt aranacaktır. Çalışma, İslam’ın mistik, ezoterik, batini bir yorumu olarak kabul edilen sufi yorumun, modernleşen Türkiye’nin politik ve kültürel tarihinde çatışmalı bir seyir izleyen ‘İslam’ ve ‘laiklik’ ikilisi arasındaki dengenin kurulmasında aktif bir rol oynayabileceğini savunacaktır. Aynı zamanda Türkiye’nin demokratikleşme sürecinde sufi yorumun geleneksel siyasal İslam’ın hegemonik konumunu sarsarak alternatif bir alan yaratabilecek potansiyele sahip olduğunu iddia edecektir.

1.1. Hegemonik İslam Anlatısının Bozumu

İslam, akademik alanda ya da gündelik yaşamın farklı katmanlarında üzerinde konuşulması zor olan olgulardan birini teşkil etmektedir. Bu zorluğun örtük ya da açık, birbirinden farklı nedenleri bulunmaktadır. Aslında her şeyden önce özellikle işaret edilmesi gereken temel bir noktadan söz edilmesi gerekmektedir: İslam, her ne kadar belli bir kurallar bütünü ve doktrin sahibi bir inanç sistemi olarak belli bir coğrafi bölgede doğmuş olsa bile yalnızca o bölge ile sınırlı kalmamış; zaman içinde dünyanın çok farklı noktalarına taşınarak farklı içerikler ve üslup çeşitlilikleri kazanmıştır. Fakat bu detaya karşın Doğu-Batı şeklinde ikiye ayrılan günümüzün kutuplaşmış dünyasında görüldüğü şekliyle İslam’ın konuşulması zor bir olgu haline gelmesinin en önemli gerekçesinin, onun çeşitliliklerine rağmen büyük ölçüde “genelleyici hegemonik anlatıların” perspektifinden ele alınarak değerlendirilmesidir. Bu genelleyici anlatılar sadece politik analizlere, kültür kuramlarına, sosyal teoriye içkin değildir. Aynı zamanda mevcut uluslararası ilişkiler literatürü de İslam söz konusu olduğunda vurgulanan genelleyici hegemonik anlatıların gölgesinde kalabilmektedir. Dolayısıyla bu

başlık söz konusu anlatıları çözümleyerek İslam söz konusu olduğunda uluslararası ilişkiler alanında alternatif bir paradigmanın var olabileceğine işaret edecektir.

İslam, her ne kadar belli bir kitap ve geleneğe sahip olsa da hiçbir zaman kendinden menkul, tarih-dışı, anakronik bir olgu olmamıştır. Ancak gerek İslam dünyası içindeki gerekse Batılı akademik literatürdeki analizlerde görünürde birbiriyle ilişkisiz olan fakat daha derinde son derece birbirine benzer olan egemen yaklaşım biçimleri bulunmaktadır. Bu yaklaşım biçimleri İslam söz konusu olduğunda yapılacak analizleri kaçınılmaz bir şekilde kısır bir hale getirmektedir.¹ Bu yaklaşım biçimlerinden biri Batılı akademik literatüre baskın gelen “oryantalist İslam yaklaşımı”dır. Bu yaklaşım, Batı dünyasının kendini kurma süreci içinde bir “öteki” olarak işaretleyip konumlandığı Doğu ve İslam dünyası üzerinden şekillenmiştir. Çünkü Oryantalizmin en önemli özelliği, Doğunun ve Müslüman dünyanın *ilkel, yoz, barbar, rasyonaliteden uzak* bir oluşum sergilediği düşüncesini üretmesidir. Bu çerçevede Batı'nın kendini üstün bir medeniyet olarak tasarlayıp tüm toplumlar içinde ileri bir konuma yerleşmesinde oryantalizm aktif rol oynamıştır.² Bu açıdan bakıldığında İslam ile ilgili Batı içinden yapılan kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik vb. analizlerde oryantalizm baskın bir hale gelmiştir.

Oryantalist İslam anlatısı, İslam'ı tek ve yekpare bir bütün olarak kabul ederken onu Batı'nın ötekisi olarak konumlandırmaktadır. İslam dünyasından yükselen farklı sesler, alternatif yorumlar olabileceği ihtimalini, İslam dışı bir kaynağa atfederek dolaylı bir şekilde İslam'ın genelleştirilmesine neden olmaktadır. Buna göre İslam tektir ve İslam dünyasındaki problemlerin temelini teşkil etmektedir. Diğer bir deyişle, Müslüman dünya için yapılan analizlerde İslam olgusu analizler için temel bir zemin teşkil etmektedir. Buna göre İslam dünyası içinde yaşanan problemlerin baş sorumlusu olarak İslam'a bir öncelik tanınmaktadır ve bu eğilim, İslam'ı tarih-dışı ister istemez İslam dışı olguların değerlendirilmesinde birtakım körlükler yarabilmektedir.

Oryantalist İslam anlatısının dışında baskın olan ve genelleyici anlatıların bir parçasını teşkil eden bir diğer eğilim ise İslam dünyası içinden gelmektedir. Bu yaklaşım biçimine

¹ Mardin, Ş. (2007). “Edward Said, Oryantalizm, İslam Çalışmaları”. L. Sunar (Ed.) Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu içinde. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi yayınları, s. 9-12.

² Said, E. (1999). Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları. B. Ülner (çev.). İstanbul: Metis Yayınları, S.8.

“özcü İslam anlatısı” demek mümkündür. Buna göre İslam, kendi içinde bir bütün teşkil etmektedir. İslam’ın içinde açığa çıkan alternatif oluşumlar İslam dışı kaynaklardan doğan ve İslam’ı bozan unsurlar olarak ele alınmaktadır. Özellikle İslam’ın içinde doğan mistik eğilimli hareketler bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bundan dolayı tıpkı oryantalist eğilim gibi özcü İslam anlatısı da İslam’ı tarih dışı bir bağlama yerleştirmektedir. Onu özcüleştirilmekte ve dokunulmaz bir bütünlük biçiminde kavramsallaştırmaktadır.³

Bunların dışında baskın olan bir üçüncü yaklaşım biçimi “modernist İslam anlayışı”dır. Bu yaklaşım biçimi gelenek ve kültür, İslam’ı bozan unsurlar olarak konumlandırmaktadır. Geleneğe dayalı yorumları yabancı, dışsal bir unsur olarak kabul etmektedir. Yaklaşım, rasyonaliteyi öncelikli kılarak İslam’ı tek bir bütün görmekte ve onun mutlak doğru bir yorumu olduğunu baştan varsaymaktadır.

Her üç yaklaşım biçiminin kendi içinde barındırdığı körlük sosyal bilim analizleri için kısır bir çember yaratmaktadır. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse İslam’ı tek, monolitik bir bütün olarak kabul etmek, onu tarih-dışı, anakronik bir gerçeklik olarak inşa etmek anlamına gelmektedir. Bu ise genelleşici anlatıları besleyen en önemli kaynağı teşkil etmektedir. Aynı zamanda toplumlar ve kültürler arasındaki ve içindeki nüansların gözden kaçırılmasına yol açmaktadır. Oysa sosyal yapılar çelişkilerden ve çatışmalardan meydana gelmektedir ve nüanslar, bu çelişkileri analiz etmekte önemli imkanlar sunabilir. Bu sebeple İslam söz konusu olduğunda sosyal bilim alanında nüansları önceleyen bakış açısı kayda değer açılımlar sağlayabilir. Bu ise İslam’ın yekpare bir bütün, sabit ve değişmez, kendinden menkul, monolitik bir olgu olarak ele alınamayacağı anlamına gelmektedir. *Daha açık bir ifadeyle İslam’dan ziyade İslamlar bulunmaktadır.*⁴ Bu durum, İslam ile ilgili analizlerde *yer, zaman, mekân, bölge, sınıf, cinsiyet, yaş, statü, dönem* gibi bir takım önemli unsurları dikkate almayı, *bağlamı* hesaba katmayı gerektirmektedir.

1.2. Bir Alternatif İslami Yorum Olarak Sufizm

İslam’ı tek bir bütün olarak görmekten ziyade İslamlar olabileceği paradigması çerçevesinden bakıldığında bir alternatif İslam’i yorum olarak sufizm önem kazanmaktadır. Kısaca sufizmden bahsetmek gerekirse hemen hemen sekizinci yüzyıl gibi bir zaman içinde

³ Al Azme, A. (2014). İslamlar ve Moderniteler. E. Gen. (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, S.221.

⁴ Bowker, J. (1995). Voices of İslam. Oxford: One World Publications, s.18.

İslam dünyasında yükselen mistik bir hareket olarak sufizm, kurallara dayanan ve şeriatı önceleyen Ortodoks İslam'dan farklı olarak kalbe öncelik vermektedir.⁵ Tanrı'nın insanlar tarafından yalnızca aşk ile bilinebileceğini savunan bu mistik felsefe, Tanrı'yı güzellik olarak kabul ederken, onun merhametli yanına ağırlık vermektedir. Sufiler Tanrı'yı Cemal olarak tanımlamaktadır. Güzel olan, âşık olunan anlamlarına gelen bu sıfat, sufiler için tek gerçekliğin aşk olduğunu hatırlatmaktadır. Onlara göre Tanrı cennet arzusu ya da cehennem korkusu ile bilinemez. Bütün bunların ötesinde yer aldığına inanılan aşk ile bilinebilir. Bu bakımdan sufi felsefenin merkezinde sezgi ve kalp yer almaktadır. Buna karşın aşk merkezli bu mistik felsefe tek bir oluşum sergilememiş, kendi içinde parçalı ve çoğul bir karakter kazanmıştır. Zira İslam tarihine bakıldığında *Melamilik*, *Kalenderilik*, *Halvetilik*, *Alevilik*, *Bektaşilik*, *Mevlevilik*, *Rıfailik* gibi bir dizi mistik eğilimli sufi oluşumlar açığa çıkmıştır.

İslam tarihi aslında iki büyük bölünmenin izlerini taşımaktadır. Bir tarafta zahiri, kuralcı, Ortodoks, kitabî, kurumsallaşmış İslam yer almaktadır. Diğer tarafta ise batını, mistik, heterodoks, kural bilmez İslam bulunmaktadır. Ortodoks-Heterodoks şeklinde ikili bir karşıtlığın içinde İslam, çoğul bir yüz ve karakter kazanarak şekillenmiştir. Bununla birlikte İslam dünyası sufiler bakımından zengin bir literatür ortaya koymuştur. Özellikle Türkiye, Anadolu Selçukluları döneminden Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar sayısız sufiye ve sufi oluşuma ev sahipliği yapmış ve kendi tarihinde bugün dünyaca tanınan sufileri barındırmıştır. Mevlâna ve Yunus Emre bu sufiler içinde en popüler olanlarıdır. Bununla birlikte özellikle üzerinde durulması gereken bir detay vardır. Türkiye topraklarına taşınan İslam, buraya sufi bir karakter taşıyarak gelmiştir. Ünlü tarihçiler Fuat Köprülü ve Ahmet Yaşar Ocak, Anadolu'da yayılan İslam'ın kökeninde Orta Asya'da sufizmi yayan Ahmed-i Yesevi'nin olduğunu ileri sürmektedirler.⁶ Onlara göre Yesevi, İslam'ı Ortadoğu'dan Orta Asya'ya taşıyan, konar göçer bir sufi dervişidir. O, korkuya ve cezalandırmaya dayalı, kuralcı bir katı İslam anlatısı yerine, Tanrı aşkını önceleyen aşk merkezli sufi yorumu benimsemiştir. Orta Asya'da İslam'ı bu yorum çerçevesinde yayan sufi Yesevi, kendisine bağlı olan sufilerin Anadolu'ya göç etmelerini salık vermiş, böylece Anadolu topraklarına dağılan sufiler İslam'ı

⁵ Atay, T. (1996). Batı'da Bir Nakşi Cemaati: Şeyh Nazım Kıbrisi Örneği. İstanbul: İletişim Yayınları, S. 8.

⁶ Köprülü, F. (2012). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara: Akça Yayınları, S.51. Ocak, Y. A. (2012). Türk Sufiliğine Bakışlar, İstanbul: İletişim Yayınları, S.68.

böyle bir yorum içinden geçirerek yaymışlardır. Buna karşın zaman içinde İslam Anadolu topraklarında yerleşiklik ile göçerlik arasında bölünmüş, sufilerin bir kısmı göçebe konumunda kalırken bir kısmı ise yerleşerek kurumsallaşmış ve örgütlü bir hale gelmişlerdir. Tekke ve zaviyeler böylesi bir gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Mevlevilik, kurumlaşan sufi hareketler içinde en dikkat çekenidir. Hareketin önderi olarak kabul edilen Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin ölümünden sonra tekke biçiminde kurumsallaşan Mevlevilik bugün bile hem Türkiye'de hem de dünyanın çok farklı ülkelerinde oldukça bilinmektedir ve sufi hareketlerin de en uzun soluklularından biridir.

2.1.Modern Türkiye Bağlamında Sufizm

Türkiye'de sufi hareketi analiz etmek için öncelikle Türk modernitesinin temel dinamiklerinden söz etmek önem kazanmaktadır. Zira Türkiye bağlamında yapılacak her analizin Türk modernleşme sürecinin kendi seyrine özellikle dikkat etmesi gerekmektedir. Buna göre Türkiye'de modernleşme kendi tarihsel dinamiklerine içsel süreçlere dayalı olarak gelişmemiştir. Batı dünyasında modernleşme; şehirleşme, sanayileşme, teknolojik gelişmeler, burjuva sınıfının özerk varlığı, sivil toplumun ortaya çıkışı tarafından tetiklenen bir olgu olmuştur. Oysa kendi içinde burjuva kültürü gelişmemiş, sivil toplumu olmayan Türkiye'de modernleşmenin yürütücü gücü devlet aygıtı olmuştur. Bununla birlikte devletten özerk bir oluşum sergileyen entelijansiya grubu olmadığı için, yukarıdan aşağıya, hızlandırılmış bir şekilde gerçekleşen modernleşme devlet içinde görevli bir grup aydın tarafından gerçekleştirilmiştir.⁷ Bir başka önemli özellikle Türk modernleşmesinin, pozitivism akımıyla iç içe geçerek şekillenmesidir. İslami unsurların kültürel ve toplumsal yapıda baskın bir konumda olduğu düşünüldüğünde, pozitivist düşünce sistematığının yarattığı etki tahmin edilebilir. Başka bir unsur ise sekülerizm olmuştur ve böylece gündelik yaşamda dini semboller, semboller kamusal alandan sürülürken, özel alan dini pratikleri yerini getirme mekânı olarak kurulmuştur. Bunların yanında bir başka özellik ise Batı dünyası dışında açığa çıkan modernleşme hareketlerinin çoğunlukla Batılılaşma olarak kendisini göstermesidir. Batılı değerlerin, norm ve kültürel pratiklerinin ilerleme ve modernleşme beklentisi ile özdeş hale gelmesi Türk modernleşmesinin karakter özelliklerinden birini teşkil etmektedir. Bu

⁷ Mardin, Ş. (1991). Türkiye'de Din ve Siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları, s.28-31.

detaylar dikkate alındığında Osmanlı son dönemden erken Cumhuriyet dönemine geçişte meydana gelen dönüşümlerde İslam'ın temel meselelerden biri haline geldiğinden söz edilebilir. Bilhassa laikleşme ve modernleşme sürecinin din olgusu ile kurduğu çatışmalı ilişki, Türkiye'nin kültürel ve siyasi tarihinde belli bir döneme kadar tansiyonu yüksek bir ilişki olmuştur. Erken dönemde tekke ve zaviyelerin kaldırılması, devletin dini İslam'dır ibaresinin Anayasa'dan kaldırılması, harf devrimi, kılık-kıyafette yaşanan devrimler gibi gündelik yaşamın katmanlarında meydana gelen dönüşümler İslam ile laiklik arasındaki çatışmanın ana gerekçelerinden biri haline gelmiştir.

Yukarıdan aşağı hızlandırılmış bir şekilde gerçekleştirilen Türk modernleşmesinin bu erken yılları İslam'ın farklı yorumlarının toplumsal, kültürel, politik yapı içinde nasıl yer edineceğini belirlemiştir. Her ne kadar İslam, Cumhuriyet öncesinde Şeyhülislamlık kurumu bağlamında bir karakter kazanmış Ortodoks bir yorum çerçevesinde şekillense bile, devletin dışında alternatif yorumların varlığı belirli ölçülerde kendilerine yer bulabilmişler, kendi organizasyonlarını, kurumlarını temsil etme hakkına sahip olmuşlardır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte İslam'ın özel alan içinde yaşanabileceği bir olgu olarak kabul edilmesi ve devletin önceliğinin laikleşme ve modernleşme olması, İslam ile ilgili meselelerin tartışılmasını geçersiz kılmıştır. Aynı zamanda zaman kavramında meydana gelen dönüşüm de bu sürece katkıda bulunmuştur. Zira modernist elitin anlayışına göre geçmiş ve gelecek arasında büyük bir boşluk vardır. İlki, ikincisine göre geride kalması gereken engellerdir. Yüzünü geleceğe dönen modern Türkiye, geçmiş ile özdeşleştirilen unsurları kolektif hafızadan silinmesi gerektiğini savunmuştur.⁸ Bu durum kaçınılmaz bir şekilde İslam'ın alternatif yorumları ile Türk kültürel ve politik elit arasındaki mesafenin açılmasına neden olmuştur. Tıpkı günümüzde olduğu gibi erken modern dönemde de İslam'ın tek olduğu anlayışının baskın olduğundan söz edilebilir. Kültürel ve politik elitin perspektifinde İslam çoğunlukla Ortodoks yorum ile özdeşleşmiştir. İslam'ın farklı yorumları ise kamusal bir müzakere nesnesi olmaktan uzak kalmıştır. Bununla birlikte Türk kültürel ve siyasal tarihinde belli kırılmalarda yaşanmıştır. 1950'lili yıllardan itibaren Türk siyasetinde yaşanan sistematik dönüşümler, çevre ile merkez arasındaki karşıtlığın çözülmesinde önemli adımlardan birini teşkil etmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, erken dönemin merkezden uzaklaştırarak

⁸ Özyürek, E. (2007). The Politics of Public Memory in Turkey: New York: Syracuse University Press, s.3.

çevreye ait kıldığı unsurların yeniden merkeze taşınmasına imkân tanımıştır. Bu süreçte erken dönemin kapattığı tekke ve zaviyeler her ne kadar yasalar düzeyinde kapatılmışlığını muhafaza etmiş olsa da gündelik yaşam içinde varlık kazanmaya devam etmiştir. Hükümet desteğinin de gerçekleştiği dikkate alındığında bu oluşumların yeniden güç kazanmaya başladığından söz edilebilir. Bununla birlikte Türk siyasal ve kültürel hayatı daima çatışmalı bir karakter sergilemiştir. Belli aralıklar ile yaşanan askeri darbeler, din olgusu ile laiklik arasındaki çatışmaların tansiyonunu daha da artırmıştır.

Tam da bu noktada üzerindeki durulması gereken bir detay bulunmaktadır. Türk modernleşmesinin devlet aygıtı tarafından yukarıdan aşağıya, hızlandırılmış bir şekilde gerçekleştirilmesi, İslam'ın kamusal alandan özel alana hapsedilmesi, İslam'ın farklı yorumlarının yeniden şekillenmesine ve çoğunlukla politik bir karakter kazanmasına neden olmuştur. Tekke ve tarikatları önceleyen sufi hareketler, seküler Türk kültürel ve politik elitine karşı siyasal bir tutum takınarak mücadele etme yoluna girmiştir. Bu durum ise ister istemez sağ muhafazakâr siyasi oluşumlar ile bu yapıların paralel bir şekilde hareket etmelerine neden olmuştur. *Kadirilik*, *Nakşibendilik* gibi cemaat ve tarikatlar Türkiye'nin politik tarihinde en belirgin olan oluşumlardan biri haline gelmiştir. Özellikle 1980'li yıllara kadar kamusal alanın sekülerizm tarafından denetim altında tutulması, kamusal alanın belli aktörler tarafından kullanımına izin verilmesi, çoğu zaman örtük biçimde olsa da bu tarikat ve cemaatlerin politik etkinliğini sürdürmesine engel olamamıştır.

2.2. 1980-sonrasında Sufizm

Türk siyasal ve kültürel tarihinde 1980 sonrası dönem son derece çarpıcı bir yere sahiptir. Neoliberalizmin ve serbest piyasanın temel ekonomik uygulamalar haline gelmeye başlaması, kamusal alanın homojen karakterinin sorgulanması, Kürt politik hareketinin ve feminist siyasetin gelişmesi, çevrecilik hareketlerinin ön plana çıkması bu çarpıcılığın temel sebepleri olmuştur. Bu açıdan bakıldığında 1980'li yılların en önemli özelliklerinden birisi Kemalist sekülerizmin hegemonik konumunun sorgulanmaya başlamasıdır. Kamusal alanın Kemalist sekülerizmin baskısı altında olduğu bu zamana kadar, sekülerizmin süzgecinden geçemeyen aktör ve öznelerin kendilerini bu alanda görünür kılması ve temsil etmesi pek mümkün olmamıştır. Fakat bu dönem ile artık kamusal alan, çevreye ait kılınan özne ve

aktörlerin kamusal alanda görünür olmaya başladığı bir dönem haline gelmiştir. Bu dönemin en önemli bir başka özelliği ise ‘Yeni Müslüman entelijansiya’nın ortaya çıkmasıdır.⁹ Çoğunlukla Batılı eğitim almış olan, birden fazla dil bilen, sanatın farklı dallarında eserler ortaya koyan bu entelijansiya, seküler aydın ve elitlere karşı alternatif bir kamusal alan ortaya koymuşlardır. Bu dönemden sonra İslam siyasi partilerin güç kazanması da bu süreci tetiklemiştir. Yeni Müslüman entelijansiyanın en dikkat çekici yanı, sekülerizmi sorgularken İslam’ın felsefi niteliğini işlemeye başlamış olmalarıdır. Pek çok Müslüman aydının çalışması, bu konuya yoğunlaşmış, İslam felsefi boyutlarıyla ele alınmaya başlamıştır. Tek tip, homojen bir kamusal alandan ziyade kamusal alanların ortaya çıktığı bu dönemle birlikte İslam ve İslami semboller çevreden merkeze taşınmaya başlamıştır. Bu taşınma büyük ölçüde politik bir karakterde kendisini ifade etmiştir.

Her ne kadar İslam, İslamcılık etiketi ile kamusal alana çıkıp görünür olsa da paralel bir şekilde İslam’ın alternatif yorumları da aynı alanda ortaya çıkmaya başlamışlardır. Kurumsal ve doktrin sahibi İslami formlar dışında Alevilik, Bektaşilik, Mevlevilik gibi sufi İslami formlar da Türkiye’nin kültürel ve politik tarihinde bu dönemle birlikte hiç olmadığı kadar görünür olmuştur. Bu görünürlüğün birkaç büyük temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin 1990’lı yıllardan itibaren siyasal İslam’ın etkinlik sahasını genişletmesi ve İslam’a yönelik açığa çıkan pozitif bir tutum oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle İslam, siyasal İslam formunda seküler kamusal alana taşınıp onun sınırlarını genişletirken ister istemez sekülerizmin hegemonik konumunun sorgulanmasını sağlamıştır. Bu durum, İslam’ın farklı formlarını kendilerini ifade edebilmesi için uygun bir ortamı yaratmıştır.

Bir önemli gerekçe bu yıllardan itibaren Türkiye’nin Avrupa Birliği ile olan yakınlaşması ve Batı ile kurduğu müzakerelerin etkinliğini artırması olmuştur. Bu eğilim sonraki dönemlerde Türkiye’nin deneyimlediği İslam’ın, diğer Müslüman ülkelerden farklı olduğunun bir kanıtı olarak sunulması için birtakım anlatıların doğmasına neden olmuştur. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse söz konusu yakınlaşma Türkiye’nin deneyimlediği İslami formun siyasal İslam’dan farklı olarak sufi bir karakter taşıdığı ve Batılı liberal

⁹ Meeker, E. M. (2007). Müslüman Aydın Ve Okuyucuları: Türkiye Cumhuriyeti’ndeki İnananlar Arasında Yeni Bir Yazar Ve Okur Biçimi. Ş. Mardin (Ed.) . Ortadoğu’da Kültürel Geçişler içinde. Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.176-209.

demokrasi ile İslam arasındaki uyum için geçerli tek form olduğu fikrinin dolaşıma girmesine yol açmıştır.

Bir diğer gerekçe ise siyasal İslam'ın etkinlik sahasını artırması ve İslami alternatif kamusal alanları yaratması sebebiyle sekülerizmin gerilediği düşüncesinin ortaya çıkmasıdır. Seküler Türk kültürel ve politik eliti, bu nedenle İslam'ın sekülerizm ile uyumlu formları olabileceği anlayışına sahip olmuş ve sufizmi, sekülerizmin korunması için bir garanti olarak görmüşlerdir.

3.1. Aşırıcılığa Karşı Bir Panzehir Olarak Sufi İslam

İslam dünyası son yirmi yıl içinde yoğun bir çatışma içinde bulunmaktadır. Dini örgütlerin başını çektiği çeşitli gruplar arasında yaşanan savaş ve çatışmalar Ortadoğu bölgesinin laiklikle kurduğu sallantılı ilişki tarafından beslenmektedir. Ortadoğu ile sınırları olan Türkiye'de siyasal alanda yaşanan dönüşümlere bağlı olarak din üzerinden yaşanan tartışma veya çatışmalarda birtakım dini grupların, cemaat ve tarikatların belli bir rolü bulunmaktadır. Her ne kadar Türkiye yaşadığı modernleşme deneyimi, laiklikle kurduğu uzun soluklu ilişki bakımından pek çok İslam ülkesinden farklı olsa da zaman zaman aşırı dini grupların birtakım eylemlerine maruz kalmaktadır. Kimi zaman kaynağı ülke dışında bulunan bu eylemlerin kimi zaman ülke içerisinde bulunduğu görülmektedir. Bu noktada Türkiye başta olmak üzere pek çok Müslüman ülkenin, yaşadığı bu çatışmalı ortamda dini yoruma dayalı olarak açığa çıkan aşırılıkla nasıl baş edilebileceği meselesiyle meşgul olmaya başladığı görülmektedir.

İslami bir renk taşıyan aşırıcılığın terörizme varan saldırganlığı yalnızca Müslüman olmayanlar için değil Müslümanlar için de büyük bir risk taşımaktadır. Bu noktada aşırıcılığın en dikkat çekici özelliği belirsizliklere, muğlaklıklara, alternatif seslere imkân tanımamasıdır. İslam'ın tek bir yorumunu mutlak hakikat olarak kabul eden aşırı hareketler, çoğu kez İslam'ın yorumlama için getirdiği usulleri ihlal ederek, söz konusu belirsizliklere karşı hareket etmekte, İslam içinde ortaya çıkan yorumları kolaylıkla "sapkın" olarak ilan etmektedirler. Bu çerçevede aşırıcılığın keskin bir düalite üzerinden şekillendiğinden söz edilebilir: Günahkâr-doğru yolda olanlar, sapkınlar-ehiller, gerçek İslam-dejenere İslam... Böylesi bir ikili karşıtlık

üzerinden düşünce sistemlerini biçimlendiren aşırı gruplar büyük bir altın çağ ütopyası üzerinden hareket ederek yeryüzünü bu ütöpik İslami tasarıma dayalı olarak kuracaklarına inanmaktadırlar. Özellikle pek çok aşırı, yeryüzünden “kafir” olarak tanımladıkları insan grubu kalmayana dek kendi eylemlerine mücadele edeceklerini dile getirmektedir.

Günümüzün medya çağında görünürlüğü ve sesi giderek daha çok fark edilen bu tür aşırı yorumlar, İslam dünyası başta olmak üzere dünyanın çok farklı noktalarına kolaylıkla erişebilmekte, İslam ile ilgili aşırılıkların desteklenmesine katkı sağlarken bir taraftan da İslam’a yönelik beslenen ön yargıların daha da pekişmesine neden olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle aşırı İslami grupların internet başta olmak üzere facebook, twitter, bloglar gibi yeni medya gibi alanlarında görünürleşmesi, İslam’ı tek bir bütün olarak ele alan yaklaşımların büyümesine katkı sağlamaktadır.

Bu çerçevede aşırıcılığın tahammülsüz, saldırgan, dışlayan, ayırıp bölen, kamplaştıran dili ve eylemine karşı İslam içinden hareket edilerek karşıt bir oluşumdan söz edilebilir mi sorusu büyük önem kazanmaktadır. Daha açık bir ifade ile söylemek gerekirse aşırıcılığın Müslümanlık ve İslam algısını şekillendiren ikili karşıtlıkta, İslam kültürü içinden doğan ve çeşitlilik kazanan sufizm bir tür panzehir oluşturabilir mi?. Bu sorunun birkaç önemli yanıtı olduğundan söz edilebilir. Bunlardan ilki sufi felsefenin kendisinde barınmaktadır. Zira sufi felsefenin en önemli özelliklerinden biri Tanrı’ya ve insanlığa karşı beslediği hoşgörüdür. Bu hoşgörüyü sufizmin çember metaforu ile daha iyi anlaşılabilir. Kısaca bahsetmek gerekirse sufizmde varoluş bir tür çember olarak kabul edilmektedir. Çemberin merkezinde Tanrı yer alırken, ana çembere bağlı başka çemberler de bulunmaktadır. Hayvanlar, bitkiler, insanlar... Her biri bu ana çemberi tamamlayan ve birbirlerine bağlı olan halkaları teşkil etmektedirler. Bu çerçevede sufiler için çemberde hiyerarşi mümkün olmadığından dolayı hiçbir varlığın bir başka varlığa göre üstünlüğü söz konusu değildir. Çünkü her bir varlık, canlı ya da cansız, Müslüman ya da değil, her biri ilahi aşkın güzelliğinin bir yansımasını meydana getirmektedir¹⁰. Böyle bir bakış açısından hareket eden sufilerin felsefesi, bu sebeple ikiliklerin, karşıtlıkların, düalitelerin kurgusal olduğunu ve bunların çözülebilmelerinin mümkün olduğunu savunmaktadır.

¹⁰ Baldic, J. (1999). Mistik İslam: Sufizme Bir Giriş. Y.S. Müftüoğlu (çev.) İstanbul: Birey Yayıncılık, s.18.

Sufizmin farklılıkları Tanrı ile ilişkilendirmesi ve onları aynı kutsal bütünün birer parçası olarak kabul etmesi, günümüzün akışkanlığa dayalı, göçe ve göçmenliğe açık evreninde önemli ipuçları verebilir. Özellikle siyasal İslam'ın ve aşırıcılıkların düalite üzerinden şekillenen sistemleri, İslami kültür içinden yükselen alternatif oluşumlara ağırlık verilmesi ile sorgulamaya açılabilir. Daha açık bir ifade ile gerek Türkiye gerekse İslam ülkeleri bağlamında İslam ve demokrasi, hoşgörü kültürü, aşırıcılık gibi temel meseleler söz konusu olduğunda İslam'ı tek bir yoruma indirgeyen genelleyici anlatılara karşı durmak son derece önemlidir. Bu sebeple dışarıdan veya yukarıdan aşağıya doğru yapılacak dönüşümlerin uzun vadede olumlu bir etkisi olmayacağı hesaba katıldığında, içeriye bakmanın çok daha avantajlı sonuçlar yaratabileceği söylenebilir. Bu anlamda "içeriden" gelişen ve hoşgörü kültürüne dayalı olarak gelişen sufi felsefenin Müslüman entelijansiyanın¹¹ gündemine taşınması kayda değer bir gelişme olabilir. Sufizmin Müslüman dünyada entelektüel bir tartışma içerisine dahil edilmesi, laiklik ve demokrasi olgularının İslami kültür için dışarıklığı, yabancı olgular olmayacağı düşüncesi için bir zemin teşkil edebilir.

Bununla birlikte sözü edilen perspektif bir tür riski de içinde barındırmaktadır. Söz konusu değişimin devlet aygıtı tarafından yukarıdan aşağıya doğru yapılması, denetim, kontrol, özerkliğin yitimi gibi birtakım sonuçlara yol açabilecektir. Bu sebeple başta Türkiye olmak üzere farklı Müslüman ülkelerde İslam'ın sufi yorumunun kamusal bir müzakere meselesi haline gelmesi, kültürel elit aracılığıyla gerçekleşirse daha sağlıklı olabilecektir. Diğer bir deyişle İslam'ın tek değil farklı yorumları olabileceği ve sufi yorumun günümüzün modernitesiyle daha uyumlu demokratik kültür yaratabileceğine dair bir gündem yaratılabilmesi aşağıdan gelen hareketler aracılığıyla olursa uzun vadede daha kalıcı sonuçları da mümkün hale getirecektir.

3.2. Laikliği Koruyan Bir İslami Form Olarak Sufi İslam

Türkiye bütün bir Müslüman dünyada laikliği deneyimlemesi bakımından eşsiz bir yere sahiptir. Uzun soluklu modernleşmenin eşlik ettiği laikleşme süreci birtakım gelişmelerden dolayı çatışmalı bir atmosfer içinde şekillenmiştir. Bir yandan laiklik, katı bir

¹¹ Latif, Y. (2008). Indonesian Muslim Intelligentsia and Power. Singapore: İSEAS Publishing.

yorumun parçası olarak farklı kimliklerin, özne ve aktörlerin kendi özgünlüklerini temsil etmelerinde, demokratik kültürün gelişmesinde engel teşkil ederken, diğer yandan ise onu dışarıya ait bir unsur olarak kabul eden ve Türkiye gibi nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu ülkelerde geçersiz kalacağını savunanlar laikliğin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır. Fakat son senelerde Müslüman dünyada yaşanan çatışmalar, İslam'ın baskı, sansür, şiddet vb. durumlar için araç olarak kullanılması meselesi Türkiye bağlamında laikliğin öneminin artmasını sağlamıştır. Gerek ulusal gerek uluslararası alanda İslam'ın laik bir düzen ile bir arada uyum içinde var olup olamayacağı sorusu üzerinde çokça tartışılan meselelerden birine dönüşmüştür. Bu çerçevede İslam ile laikliğin özü gereği farklı olduğunu, ikisinin bir arada var olamayacağını savunan bir grup bulunmaktadır. Böylesi bir tarafta olanlar kendi savlarını ya dini gerekçelerle ya da politik tutumları çerçevesinde değerlendirmektedirler. Bir başka grup ise ikisinin uyum içinde bir arada olabileceğini, yaşanan çatışmaların bunların farklı olmalarından kaynaklanmadığını, aksine bu iki olgu üzerinden şekillenen hegemonik anlatılar tarafından tetiklendiğini savunmaktadır. Bu açıdan Türkiye özeline bakıldığında İslam ile laiklik arasında belli bir uyum olduğunu ortaya koyma çabaları henüz erken modern dönemde ortaya çıkmıştır. Mavi Anadolu akımı, sufilerin İslami yorumunun laik bir kültürel model ile uyumlu olabileceği fikri üzerinden hareket etmiştir. Bununla birlikte sufi İslam'ın en dikkat çekici özelliklerinden biri olan farklılıklara hoşgörü gösterilmesi detayı, laikliğin korunması için de önemli bir detay olarak görülmektedir. Laikliğin temel prensipini, devletin dinler karşısındaki tarafsız tutumudur. Benzer bir şekilde sufi felsefe yeryüzündeki her bir inancı, aynı kaynağa dökülen nehirler olarak kabul etmiştir. Bir noktada dinler arasında hiçbir fark olmadığını savunan sufiler de İslam tarihindeki yerini almıştır. Din ile devlet arasındaki ilişkide siyasal İslam'ın kendine ait kamusal yaratma eğilimi dikkate alındığında sufi İslam'ın taşıdığı içsel birlik anlayışı, sözü edilen laiklik için de bir garanti anlamına gelecektir.

Sonuç

Günümüzün küreselleşen dünyasında ulusal sınırların aşılması, göçlerin, göçmenliklerin, akışkanlığın içinde bulunduğumuz yüzyılın ayırıcı bir özelliği haline gelmesi çokça rastlanılan bir eğilimdir. Bununla birlikte bu akışkanlık ve göçmenlik ortamı, bir yandan sınırların aşılmasına ev sahipliği yaparken diğer yandan da sınırların daha çok korunması gerektiğini savunanların, yabancı olanlardan uzak durulması gerektiğini

dilendirenlerin de bir evreni haline gelmiştir. Bu noktada günümüz dünyasında çokça geçerli olan bir eğilim söz konusudur: Aşırılık bir başka yerdeki aşırılığı tetiklemektedir. İslam dünyasında yaşanan aşırılık bir başka noktadaki aşırılığın harekete geçmesine neden olmakta, yeryüzünün kutuplaşmış ortamının daha da kutuplaşmasına imkân tanımaktadır. Bu nedenle Batı ile Doğu, Batı ile İslam, demokrasi ile İslam kültürü arasındaki boşluk her geçen gün giderek daha da büyümektedir. Böylesi gergin ortamın en belirgin özelliği genelleyici anlatıların yükselişe geçmesidir. İslam da bu anlatıların bir parçası olarak çoğu kez ele alınmakta, tek tip, monolitik, yekpare bir bütün olarak kabul edilmektedir. Özellikle de terör saldırıları ve aşırı hareketler sonrasında demokrasi ile İslam arasında bir uyumun söz konusu olamayacağını dillendirenlerin sayısının artmakta oluşu, bu çatışma zeminini daha da beslemektedir. Bu sebeple İslam'ın tek olduğu, yekpare bir bütün şeklinde geliştiği düşüncesinin sorgulanması zengin bir zemin yaratabilir. Bu çerçevede İslam'dan ziyade İslamlar olduğunu savunmak, İslam dünyası içinde açığa çıkan alternatif sesleri fark edebilmeyi mümkün kılacaktır. Aynı zamanda bu seslerden birini teşkil eden sufizmin, kamusal bir müzakere meselesi haline gelmesi, bu konuda gündem yaratılması, sufi felsefenin kültürel elitin dağarcığına sokulması laiklik ve demokrasi ile İslam arasındaki gergin ilişkinin dönüştürülmesi için de birtakım başlangıç noktaları teşkil edecektir.

KAYNAKÇA:

Al-Azmeh, A. (2014). İslamlar ve Moderniteler. E.Gen (çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Atay, T. (1996). Batı'da Bir Nakşi Cemaati: Şeyh Nazım Kıbrisi Örneği. İstanbul: İletişim Yayınları.

Baldic, J. (1999). Mistik İslam: Sufizme Bir Giriş. Y.S. Müftüoğlu (çev.) İstanbul: Birey Yayıncılık.

Bowker, J. (1995). Voices of İslam. Oxford: One World Publications.

Köprülü, F. (2012). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara: Akça Yayınları, S.51.

Ocak, Y. A. (2012). Türk Sufiliğine Bakışlar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Latif, Y. (2008). Indonesian Muslim Intelligentsia and Power. Singapore: ISEAS Publishing.

Mardin, Ş. (1991). Türkiye’de Din ve Siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları.

(2007). “Edward Said, Oryantalizm, İslam Çalışmaları”. L. Sunar (Ed.) Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu içinde. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi yayınları.

Meeker, E. M. (2007). Müslüman Aydın Ve Okuyucuları: Türkiye Cumhuriyeti’ndeki İnananlar Arasında Yeni Bir Yazar Ve Okur Biçimi. Ş. Mardin (Ed.) . Ortadoğu’da Kültürel Geçişler içinde. Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.176-209.

Said, E. (1999). Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları. B. Ülner (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Özyürek, E. (2007). The Politics of Public Memory in Turkey: New York: Syracuse University Press.